

ДОЛЯ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІТЕРАТУРАХ ХХ ст. /на матеріалі творчості В. Барки, М. Хвильового, І. Багряного та А. Камю, Ф. Кафки, Антуана де Сент-Екзюпері /.

Анотація. Пропонована стаття є дослідженням теоретико-літературної проблеми інтерпретації художнього твору /на матеріалі творчості В. Барки, М. Хвильового, І. Багряного та А. Камю, Ф. Кафки, Антуана де Сент-Екзюпері/ на засадах компаративістики на різних рівнях – тематологічному, характерологічному, жанрологічному, стилістичному тощо, а тому дослідження цього феномену є важливе як складова частина вивчення світової культурної ситуації.

Ключові слова: компаративістика, новела, імпресіонізм, екзистенціалізм, доля людини.

Аннотация. Предлагаемая статья представляет собой исследование теоретико-литературной проблемы интерпретации художественного произведения /на материале творчества В. Барки, Н. Хвильового, И. Багряного и А. Камю, Ф. Кафки, Антуана де Сент-Екзюпері /, исходя из принципов компаративистики на разных уровнях – тематическом, характерологическом, жанрологическом, стилистическом, и поэтому исследование этого феномена важно как составная часть исследования мировой культурной ситуации.

Ключевые слова: компаративистика, новелла, импрессионизм, экзистенциализм, судьба человека.

Summary. The suggested article is an investigation of a theoretical problem of interpretation of literary work of art /on the materials of creations by V.Barka. M.Khvylyoviy, J.Bahgyaniy and A.Kamyu, F.Kafka, Antoine de Saint-Exupery/ on the basis of comparative studies of different levels – thematical, characterological, generical, stylistically, and therefore the investigation of this phenomenon is an important part of the world culturel situation studies.

Key words: comparative studies, novel, impressionism, existentialism, human destiny.

Якщо свого часу опоненти Буало висунули тезу, за якої ідеал краси не є спільним для всіх народів і незмінним: він варіюється та змінюється залежно від країни й епохи, то щодо ідеалу гуманності можемо стверджувати, що він єдиний для всіх митців і епох, незважаючи на еталони, моду, примхи століть і народів. Гердер безапеляційно відкинув домінуюче в естетиці й теорії літератури XV-XVIII ст. трактування класичних принципів і форм як універсальних і незмінних норм для всіх епох і народів. За його концепцією, в національних літературах втілюється «дух народу», котрий, проте, є не самодостатньою субстанцією, а своєрідним проявом «людського духу, живого й вічно діяльного», універсальної єдності, що існує в невичерпній розмаїтості.

Актуальною у даному контексті буде розмова про компаративний¹ аналіз художніх текстів, адже

це широке поле для порівнянь, зіставлень, збагачення знань і досвіду. Нині, коли на часі питання про множення й поглиблення зв'язків України зі світовою спільнотою, надзвичайно актуальним є порівняння літературних творів української та зарубіжної літератур.

Метою нашої статті є компаративний аналіз поставленої проблеми у творчості досліджуваних авторів ХХ ст. Скільки б ми не говорили про сутність людського життя, це питання назавжди залишиться відкритим. Саме тому однією із концептуальних характеристик класичної літератури є антропоцентризм. Хто ця істота – «людина», якими рисами вона повинна володіти, щоб мати право називатися «Людиною» з великої літери – ці питання цікавлять людство не одне століття, а можливо, ми до тих пір і будемо залишатися людьми, поки будемо міркувати над цими питаннями. Особливо це стосується не

¹ Нагадаємо, що компаративізм (з лат. порівняльний) – порівняльно-історичний метод у літературознавстві, який вивчає подібність і відмінність, взаємозв'язки і взаємовпливи літератур різних країн світу. Цей термін тісно пов'язаний із мовознавством, але останнім часом відомий термін «літературна компаративістика», що вказує на порівняльне вивчення фольклору, національних літератур, особливостей їх взаємозв'язку, взаємодії, взаємовпливів на основі порівняльно-історичного підходу (методу). Елементи компаративістики відомі з XIX століття, коли з'явилися статті німецького філолога Т. Бенфея та О.Веселовського. У ХХ ст. склалися французька, німецька, американська, польська школи, а в колишньому СРСР компаративістика критикувалася як

«буржуазна наука», бо в ній начебто відкидалися ідейні та соціальні фактори, хоча розроблялася теорія взаємозв'язків у літературі, а також порівняльно-типологічне вивчення історико-літературного процесу (М. Конрад, В. Жирмунський, І. Неупокоева, Г. Вервес, Д. Наливайко, Діоніз Дюришин).

В Україні принципи порівняльного вивчення літератури застосовували Михайло Драгоманов, Іван Франко, Микола Дашкевич. На сьогоднішній день літературознавча компаративістика є предметом дослідження багатьох наукових шкіл України.

щасливих, безхмарних днів нашого життя, а так званих «кризових ситуацій». Саме тому ми обрали для дослідження не тільки представників української літератури, а й французької, адже, на наше переконання, «бути людиною» не залежить від національності.

Пригадаймо та проаналізуємо погляди на людину в літературі. Давні *античні творці* не лише уславили людину, а й довели, що саме вона є мірилом цінності з-поміж усіх цінностей і речей світобудови. Якщо за часів Античності людина намагалася довести свою красу, досконалість і гармонійність, відчуваючи себе часткою природи, то *середні віки* зробили наріжним каменем духовне самовдосконалення людини. У *бароковій концепції* людина – істота від народження таврована первородним гріхом, приречена; *просвітицька концепція* – «природна» істота, яка має чисту, не зіпсовану цивілізацією душу; *критичний реалізм* – «лялька» в руках буржуазної дійсності; *натуралізм* – продукт біологічної спадковості та соціального середовища; *символізм* – земне втілення вічної душі, що відчуває зв'язок із трансцендентним; «*поле битви*» бога і чорта — за Ф.М. Достоевським; *екзистенціалізм*, зокрема Ж.П. Сартр, стверджував, що людина це *tabula rasa*, тобто «чиста дошка», нічого собою не являє: вона є лише тим, що сама із себе робить, адже існування передеє сутності, оскільки вона формується самою людиною, її власним «я». Іншими словами, людина є лише тим, що сама із себе робить. Людина мусить бути діяльнісною і відповідає за те, чим вона є, несе відповідальність за інших; спрямована у майбутнє, а відтак знаходиться у стані тривоги через проблему вибору: відповідальність – раціональність – свобода; занедбана – адже в світі без Бога вона не має опертя ані в собі, ані поза собою; відповідає за всіх людей: вибираючи себе, «Я» вибирає людину взагалі; знаходиться у стані тривоги – тобто у стані людини, яка обирає не лише власне буття, а й виступає у ролі «законодавця людства»; відчайдушна – бо діє без надії пристосувати світ до власної волі; людина мужня; людина діюча. І. Багряний стверджує, що Людина – це найвеличніша з усіх істот. Людина – найнещасніша з усіх істот. Людина – найпідліша з усіх істот. Та найдивнішим є те, що всі три рубрики сходяться в одній тій самій людині.

Передумовою для поєднання в одному контексті досліджуваних нами авторів є насамперед риси літератури екзистенціалізму, які ми спостерігаємо у їх текстах: *тема* — існування людини в центрі абсурдного буття; критика дійсності, що придушує людську особистість; *ідея* — звільнення розуму і душі людини від абсурдної дійсності; *проблема вибору* людини у надзвичайній ситуації; *самотній герой* — індивідуаліст і песиміст, самотній бунтар проти абсурдності світу; етичні заперечення та протест проти будь-якого насильства; створення «*прикордонних*

ситуацій» (людина перед обличчям смерті); проведення історичних паралелей та алегорій (твори з підтекстом, символікою, ілюзіями, подвійним дном). Спільним є і вибір жанрів – новела і роман-притча, пересторога.

Звернімося безпосередньо до текстів та їх авторів. Франц Кафка (1883–1924) народився у Празі в єврейській родині. Його постійно переслідувало відчуття своєї самотності, відчуженості, роздвоєності. Особливе місце у творчому доробку Ф. Кафки займає новела «Перевтілення»².

Кожен із розділів новели³ відображає певний конфлікт Грегора зі світом. У першій частині, де зображується зіткнення Грегора з повіреним і батьком, конфліктна ситуація зумовлюється прагненням Замзи-комахи довести свою людську гідність та незмінність свого соціального статусу. У другій, де розгортається боротьба героя з матір'ю і сестрою навколо жіночого портрета, який символізує кохання, виявляється бажання героя зберегти свій інтимний, знову ж таки людський, але автономний від соціуму та родини, внутрішній світ. У третій Грегор озивається на звуки скрипки, і це свідчить про його потяг до мистецтва, до найвищих духовних здобутків. І у всіх трьох випадках герой зазнає поразки. У такий спосіб Кафка доводить свою думку про те, що найважливіші духовні цінності виявляються на початку ХХ століття неспроможними, а нещастя відчуженості нездоланим.

---

² Тема перевтілення існує у творчості всіх народів. Вона була однією з основних в античній міфології. Римський поет Овідій у своїх «Метаморфозах» описав 250 сюжетів різноманітних перетворень-перевтілень богів, героїв, царів, звичайних людей і комах. Мотив метаморфоз присутній і у російській літературі: Микола Гоголь, Федір Достоевський, Михайло Булгаков використовують цю метафору як найоптимальніший варіант для вираження свого «я».

³ Новела виникла у епоху Відродження у Італії. Саме слово "новела" є синонімом до слова "сенсація", а українською мовою перекладається словами "новина", "несподівана звістка". В українському відповіднику відбилася одна з головних рис новели - несподівана розв'язка, без якої новела перетворюється в оповідання. Крім несподіваної розв'язки, новелі властиві надзвичайно стиснута сюжетна пружина, через що й досить велика за обсягом річ (типу "Я (Романтика)" М.Хвильового) читачеві здається лаконічною, і глибокий психологізм. Західноєвропейські літературознавці на початку ХХ століття висловлювали думку, що в українській літературі взагалі нема новел, бо наші митці не відтворюють психологічних порухів своїх героїв, бояться заглянути у закарелки їхньої свідомості та підсвідомості. У дійсності це твердження хибне. Батьком української психологічної новели справедливо вважаємо В. Стефаніка. Новелістами світового масштабу були Михайло Коцюбинський, Григорій Косинка, Микола Хвильовий, Юрій Яновський.

Родина не задумується над причинами незвичайного «перевтілення». Усе сприймається як норма життя, всі миряться з ним. Якщо Грегор – людська істота в комашиній подобі, то його родина – комахи в людській подобі, і кожен з них може зайняти місце Грегора.

Отже, світобачення Кафки – трагічне. Людина в цьому світі – самотня комаха, якій нічого чекати від когось допомоги. Світ навколо цієї людини – ворожий їй. Кафка майстерно відобразив трагічне безсилля «маленької людини», її приреченість в цьому світі. Він показав катастрофічність епохи ХХ століття. Досліджував процеси, що відбувалися у людській душі, і визначив загальну «хворобу» суспільства – моральне перевтілення, деградацію особистості; поставив питання про причини самотності, відчуження, безвиході особистості. Хоча він не вирішив цих болючих проблем, але його твір має глибоко гуманістичний пафос, оскільки це на початку ХХ століття відобразив драму «маленької людини» нового часу і став на захист людяності.

«Перевтіленням» можемо вважати долю героя новели "Я (Романтика)" і його автора Миколи Хвильового. Митець торкається теми роздвоєння⁴ людської особистості. Свого героя Хвильовий ставить перед вибором: або служіння комуні, або життя матері. В образі безіменного чекіста з новели "Я (Романтика)" наче живе два антиподи: людина за подобою Божою і ходяча догма, робот-виконавець.

Для власне людини характерні: ліризм душі, почуття любові, мрійливість; повага до минулого і жаль, що канули в Лету часи аристократизму, благоговіння перед перламутровим кольором як символом вищості, обожнювання матері; розуміння внутрішніх поривів Андрюші, співчуття до нього; усвідомлення катівської суті трибуналу і його служіння дияволу; спроба врятувати людину в собі; здатність на муки совісті; розумні висновки про "шлях в нікуди" і водночас безсилля, неспроможність змінити поведінку. Для «догми», "робота-виконавця" притаманні: здатність здійснити злочин, не задумуючись над наслідками; заперечення власних істинних естетичних уявлень, вміння заглушити голос совісті униканням відповідальності за допомогою висновку "так треба"; виховання у собі надлюдини, "сторожового пса революції", засліплення ідеями революції, брутальність, цинізм, жорстокість, фанатизм; підміна справжніх істин фальшивими; внутрішня потреба вбивати.

У новелі дуже влучно вжито слово "м'ятежний". Українського відповідника воно не має, але означає "той, що вагається", "той, що сам

не знає, чого прагне, чого хоче". Цим словом мати тонко підкреслює внутрішній стан свого сина, його приховані від усіх, від неї і навіть самого себе тяжкі вагання, страждання, муки совісті, загнані у підсвідомість. Безіменний голова трибуналу виховує себе як надлюдину. Він переконаний, що заради комуні не побоїться віддати своє життя, піти на будь-який крок, будь-який злочин. У той же час мати для нього на початку новели - вища цінність від ілюзорного ідеалу.

Ситуація в новелі М.Хвильового трагічна, бо його герой сам мусить вибрати між світлом і темрявою: добро чи зло, шлях людяності, гуманізму, всепрощення чи круту стежку служіння абстрактним ідеалам. Шлях його вибору дуже тяжкий. Власне, в центрі авторської уваги і є душа ліричного героя, її страждання, розгубленість, безпорадність, невміння вибрати єдино праведний шлях. Він також усвідомлює і своє внутрішнє роздвоєння, наявність усередині себе добра і зла: «...Я – чекіст, але я і людина». Новела «Я (Романтика)» передає тривогу, сум'яття, роздвоєність душі самого М.Хвильового, що, так само як його герой, шукав можливості поєднати непокінчене. Вічне протистояння добра і зла в цій новелі перенесено в душу героя. Це протистояння викликає небезпідставну тривогу за світ і за людину в цьому новому світі. Новела є своєрідним попередженням про непоправну втрату на вибраному шляху істинних цінностей, по-справжньому гуманістичних ідеалів. Бо чи ж можна виправдати найвеличнішими ідеями вбивство рідної матері? Так само як брата, сина, взагалі людини? Та ще й коли ці ідеї проголошуються нібито заради щастя та благополуччя! Така абсурдна логіка викликає в душі автора велике сум'яття; розпач і водночас наростаючу хвилю цього антигуманізму він не в силі зупинити, може лише зафіксувати як неминучий факт. Для сучасників і нащадків. Щоб подумали і зупинилися.

У наступних авторів проблема «перевтілення» переростає в чуму, яка загрожує вже не окремим родинам, а цілому людству. Так, у 1947 році побачив світ роман А.Камю «Чума». Автор підняв у романі проблему вибору людини і розвінчав тему боротьби людства проти зла, невіддільного від буття. Назва твору символічна, оскільки чума – це абсурд, який осмислюється як форма існування зла, це трагічна людська доля.

За жанром – роман-попередження, роман-пересторога. Хроніка датована досить точно – 194... рік. Це Друга світова війна. У цей час слово «чума» можна було почути де завгодно. «Коричнева чума» – так говорили про фашизм. Крізь записи хроніки вимальовується образ «історичної чуми». У романі чума ототожнюється з війною. «Чума» – це книга про тих, хто не підкоряється, а не про тих, хто здався, книга про смисл існування, яке відшукується серед безглузлого існуючого. Образ Чуми змушує людей задуматися над питаннями добра і зла, смислу життя, щастя, людської

⁴ У світовій літературі часто спостерігаємо бінарні пари: Фауст, Доріан Грей... В українській - Лукаш, ліричний герой "Intermezzo".

гідності перед наступом стихії зла, релігією. У центрі уваги А. Камю – людина, до якої він звертається своїм романом-попередженням.

Відголоски роману «Чума» зустрічаємо і в українській літературі, де під поняттям «чума» зображено насильницьку колективізацію та голодомор 1933 року, пекельні кола, влаштовані радянською системою. Тема голоду в Україні 1932–1933 рр. – найболючіша оповідь В. Барки, якій він, крім поетичних творів, присвятив великі епічні полотна – романи «Жовтий князь» і «Рай». Над романом «Жовтий князь» Василь Барка працював упродовж двох років (1958—1959). Роман цікавий не тільки своєю історичною правдивістю, але й глибиною морально-етичних і філософських проблем: наприклад, чи всі дії людини можна виправдати екстремальністю ситуації (забрати хліб у мертвої людини, вбити й з'їсти ховраха, шпака, горобців, собаку), – чи ведуть ці вчинки до зруйнування людської сутності? Автор не моралізує, не дає буквальних відповідей, він примушує думати самостійно, просто описуючи події. Його хвилює питання: чому все ж таки Україну спіткало таке страшне лихо? Пояснення дає в традиційному для себе християнському ключі: велика гріховність українського народу потребує обов'язкової спокути. Автор нагадує біблійну оповідь про перший гріх на землі – братовбивство, проводячи чітку паралель із сучасністю: місяць горів кров'ю тоді, коли Каїн мав убити Авеля, як і в той час, коли починалося голодне лихоліття в Україні. Кров, за Біблією і Василем Баркою, – це правда, яка обов'язково стане відомою. Релігійний Барка намагається пояснити причину голоду: причина біди – нешанобливе ставлення до віри. Чимало епізодів відтворюють жахливе руйнування храмів Божих, відвертання людей від віруючих, їх масове гоніння.

Безперечно, бажанням письменника було відтворити страшні картини штучного голодомору в Україні в 1932–1933 рр., показати світові болючу правду про тоталітарну систему, яка нищить усе світле й гуманне на своєму шляху, власне, «пожирає своїх дітей», бо вона сама – «жовтий князь». Роман прославляє твердість людського духу і віри, які допомогли його героям залишатися Людьми у найтяжчих обставинах, підіймає широке коло одвічних проблем: життя і смерті, добра і зла, моральності і аморальності, духовності і бездуховності, родинного виховання, віри, новітнього яничарства, застерігає нащадків від повторення помилок історії.

Роман Василя Барки «Жовтий князь» – це не тільки нагадування про геноцид українського народу в двадцятому столітті, а й пересторога для всіх нас: таке більше ніколи не повинно повторитися.

Кредо Івана Багряного: «Ми є. Були. І будемо Ми! Й Вітчизна наша з нами». Воно втілено в багатьох творах письменника. Так, проблема людяності в жорстокому світі – в центрі, в осерді роману "Сад Гетсиманський". Іван Багрянний не змаль-

овує свого героя людиною унікальної сили духу. Андрій Чумак бореться не за життя, бо такої перспективи у нього немає, він просто не хоче бути «діркою від бублика», не дозволяє собі зламатися в ім'я власної честі. Проблема людини як цілісної особистості та людяності як основної риси особи розкрита в романі дуже виразно. Автор зумів показати, що і тіло, і душа мають межу терпіння, водночас стверджуючи, що в людині є великий потенціал внутрішніх сил, опираючись на які, вона непереможна за будь-яких умов.

Для української літератури роман І. Багряного «Сад Гетсиманський» має велике значення. Тут виведено сильну особистість, взірець для наслідування, тип-мрію – українця, який не скориться, не спіткнеться, не впаде, не занедбає ідеалів, як і Григорій Многогрішний в романі «Тигролови».

У чому ж вихід? На нашу думку, відповідь знаходимо у творчості Антуана де Сент-Екзюпері. У свідомості своїх сучасників він залишився «садівником у пустелі життя», який турботливо і завбачливо розкриває в людині її кращі можливості. Про це яскраво свідчить його художній доробок. Екзюпері, великий Принц з маленької планети Земля, вчив нас мріяти, любити добро, вибудовувати гідне людині життя.

Автора турбує роз'єднаність людей, а для того щоб об'єднати їх, необхідно пізнати людину. Людина має великі внутрішні здібності, а внутрішня сила людини проявляється у творчій праці. А. де Сент-Екзюпері закликає берегти Землю, бо це дім усіх людей, роздумує над вічними питаннями про щастя, кохання і призначення людини. «Земля допоможе нам зрозуміти самих себе, як не допоможуть ніякі книги». «Бути людиною — означає, що ти за все несеш відповідальність». Найголовніше питання, яке Екзюпері поставив у своїх романах, – у чому полягає істина людини. На нього він дає просту відповідь – «Призначення людини – бути людиною на Землі», а це означає, що: треба прокласти шлях до інших; вміти відчувати біль іншої людини; любити свою справу, як льотчик; вміти відчувати зв'язок між людьми, бути потрібним; любити життя, пізнавати його смисл і служити йому; берегти дім – свою планету; жити працею і приносити радість»; піклуватись про нащадків, пробуджувати у кожній людині людину. Тільки тоді, коли ми усвідомимо свою роль на землі, нехай навіть скромну і непомітну, тоді лише ми будемо щасливими.

«Маленький принц» – це остання книга А. де Сент-Екзюпері, написана в 1942 році в Нью-Йорку. Сам автор говорив, що написав цю казку для дорослих – вона про людину, її місце у світі й про шанс подолати відчуженість між людьми. Це свого роду «Євангеліє» – вчення про те, як треба жити людям, щоб пізнати щастя, мир, почуття гідності. Автор переконаний, що найголовніше знаходиться всередині нас, в нашому ставленні до моральних і матеріальних цінностей.

Отже, основною думкою українських і французьких класиків ХХ ст. є турбота про долю людини. Їх твори об'єднує бажання попередити людство про страшні нещастя – голод, війну, холоднокривні вбивства, вселюдську байдужість – усе те,

що можна назвати чумою ХХ ст. Людина розумна має зробити висновок: так далі жити не можна, тому що призначення людини — бути людиною на Землі.

ЛІТЕРАТУРА

1. І. Багряний. Сад Гетсиманський. - К., 1991 р. - 390 с.
2. І. Багряний. Тигролови. Огненне коло. - К., 1996 р. - 400 с.
3. Барка В. Жовтий князь. - К., 1991. - 266 с.
4. Жулинський М. "Я хочу бути тільки людиною...": Іван Багряний // Багряний І. Тигролови. - К., 1991. - С. 249 - 262.
5. Камю А. Творчество и свобода. Сборник. Составление и предисловие К. Долгова. М.: Радуга, 1990.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
7. Наливайко Д. Література в системі мистецтв як галузь компаративістики // Теорія літератури й компаративістика. – К., 2006. -С 19-23.
8. Наливайко Д. Стан і завдання українського порівняльного літературознавства // IV міжнародний конгрес українців: Літературознавство. Кн. 2. - К., 2000.
9. Антуан де Сент-Екзюпери. Планета людей; вступительная статья Норы Галь, - Свердловск: Среднеуральское книжное изд-во, 1985.
10. Хвильовий. М. Вибрані твори. – К.: Ранок, 2004. – 352 с.

Стаття надійшла до редакції 06.04.2011